

XXXII. LATGALIAI (LATVIAI)

Didžiausia šiaurinių rytų baltų gentis buvo latgaliai, vadinti ir latviais. Jų teritoriją archeologai skiria maždaug nuo V–VI amžiaus. Mirusieji tada laidoti nedeginti ir pilkapiuose, ir plokštiniuose kapinyuose. Galutinai latgalių kultūra susiklostė VII amžiuje. Nuo to meto mirusiuosius imta laidoti plokštiniuose kapinyuose, moteris – galva į vakarus, vyrus – į rytus. Maždaug X a. rytinėje latgalių teritorijos dalyje ėmė plisti pilkapiai. Kapuose, ypač moterų, aptinkama įvairių bronzinių papuošalų.

Latgaliai gyveno piliakalniuose, neįtvirtintose gyvenvietėse, o IX–X a. statėsi įtvirtintas ežerų pilis. Nuodugniau ištirta, dabar jau ir atstatyta tokia gyvenvietė Ąraišių ežero saloje.

Latgaliai kontroliavo svarbų prekybos kelią Dauguvės upe. Iš kai kurių piliakalnių (Jeřsikos, Ąsuotės) XII a. antrojoje pusėje išaugo pirmieji to krašto miestai.

Istorijos šaltiniuose latgaliai paminėti Henriko Latvio kronikoje aprašant 1206 m. įvykius. Čia jie vadinami dviem vardais: latgaliais ir latviais. Pačių latvių tekstuose tautovardis *latvis* pirmą kartą pavartotas 1648 m. Vilniuje išleistame sveikinimų rinkinyje *Lukiškių pavasaris*, skirtame karaliui Vladislovui IV Vazai. Čia rašoma: *Starpan to lele meže tas Latvis dzyvoiams* 'tarp didelių miškų latvis gyvendamas'. Greta žodžio *latvis* latvių kalboje atsirado ir priesaginis vedinys *latvietis*. Jis ilgainiui įsigalėjo ir išstūmė senesnę formą *latvis*.

XI–XIII a. dokumentuose latvių kraštas vadinamas *Летьгола, Лотыгола, Лотыгольская земля, terra Lethorum, Leththia, Lettia, Lettland*. Tik XIX a. raštuose pradedamas vartoti krašto vardas *Latvija*.

Kalavijuočiai latgalius nukariavo anksčiau negu kuršius ir žiemgalius, jų mažiau žuvo kovose. Vėliau latgaliai tuose plotuose, kurie buvo Livonijos ordino (ne Lietuvos!) valdžioje, užpildė ištuštėjusias kitų baltų genčių teritorijas ir tapo ten vyraujančia gentimi. Latgalių ryšiai su toliau į pietus, nebe Livonijos ordino teritorijoje, gyvenusiais baltais – lietuviais – nutrūko. Tai sudarė sąlygas atsirasti latgalių ir kitų pavergtų šiaurinių baltų genčių lydiniai. Jis davė pradžią latvių tautai ir jos kalbai.

Dabartinė latvių kalba laikytina tam tikru bendru šiaurinių rytų baltų kalbų variantu. Jis atsirado susiliejus gentinėms kalboms, kurios buvo susidariusios daugiausia ten, kur baltai maišėsi su finais. Genčių ir kalbų susilieјimo vyksmas dar nepakankamai ištirtas. Manytina, kad svarbiausią vaidmenį atliko senųjų latgalių palikuonys.

Latvių tauta ir kalba susiformavo maždaug XVI a. pabaigoje–XVII a. pradžioje. Nuo tada latvių kalba įsivyravo visoje dabartinėje Latvijos teritorijoje.

Iš senųjų latgalių dabartinė latvių kalba paveldėjo ne vien pavadinimą, bet ir daug kalbos ypatybių. Nemaža jai yra davusios ir kitos gentys, ypač žiemgaliai.

KITOKS LIKIMAS

Pačią senųjų latgalių žemę ištiko skirtingas likimas negu kitas Livonijos žemes. Jau XVI a., pasibaigus vadinamajam Livonijos karui, kurį Livonijos ordinas pralaimėjo, didžioji Latgalos dalis atsidūrė (nuo 1561 m.) Abiejų Tautų Respublikoje. Net kelis šimtmečius ta dalis buvo atskirta nuo likusios Livonijos. Tai paveikė ekonominės ir dvasinės kultūros raidą. Kitaip negu tose Latvijos srityse, kurias stipriai veikė vokiečių kultūra, Latgaloje įsivyravo lenkų, vėliau ir baltarusių įtaka. Kraštas labai suslavėjo. Pagrindine religija tapo ne liuteronybė, bet katalikybė, gana plačiai įsitvirtino ir stačiatikybė. Radosi kitokia negu visoje Latvijoje rašomoji kalba, kilusi iš vietinės latgaliečių tarmės.

XXXI. SĖLIAI

Dar viena šiaurinė rytų baltų gentis – sėliai. Ilgai buvo manoma, kad jie į istorijos šaltinius pateko vėlai – tik XIII amžiuje. Dabar keliama mintis, kad sėliai minimi romėnų žemėlapyje *Tabula Itineraria Peutingeriana*. Jis sudarytas III ar IV a., o kopijos išlikusios iš X–XII amžiaus. Ten pažymėta Sėlių upė (*Fluvius Sellianus*) tapatinama su Daūguva.

Sėlių gentinė teritorija susidarė rytiniame pilkapių kultūros pakraštyje maždaug IV amžiuje. Sėlių žemės apėmė Lietuvos šiaurės rytus ir kairįjį Dauguvos krantą. Remiantis vietovardžių duomenimis linkstama manyti, kad sėlių gyventa ir dešiniajame Dauguvos krante. Sėlių materialinė kultūra labai panaši į jų šiaurinių kaimynų latgalių, bet turi ir savitų bruožų. Pastebimas tradicijų pastovumas – ilgai laidota senesnių epochų pilkapių sampiluose. Iki VIII a. mirusiųjų nedegindavo. Paprotys deginti mirusiuosius pradėjo plisti maždaug IX amžiuje.

SĖLPILIS – KAIRIAJAME DAUGUVOS KRANTE

Neabejotinuose istorijos šaltiniuose sėlių vardas pasirodė bene vėliausiai iš visų baltų genčių – tik XIII a. pradžioje. Vienoje kalavijuočių kronikoje jie lotyniškai vadinami *selones*. Rašoma, kad svarbiausias sėlių centras esąs Sėlpilis – kairiajame Dauguvos krante, į pietryčius nuo Plāvinių (Jėkabpilio r.). Toje vietoje sėlių sąjungininkai lietuviai keldavęsi per Daūguvą žygiuodami į latgalių, lybių ir estų žemes. 1208 m. kalavijuočiai su talkininkais užėmė Sėlpilį ir pavergė sėlius. Nėra duomenų, kad jie po to būtų sukilę ar kitaip priešinęsi vokiečiams.

Sėliai, matyt, anksti pradėjo lietuvėti (pietinė dalis) ir latvėti (šiaurinė dalis). Jų kalba nepaliko jokių rašto paminklų. Apie ją šį bei tą galima spręsti vien iš sėliškos kilmės vietovardžių. Tokie yra miesto vardas *Zarasaĩ*, ežerų vardai *Čėdasas* (Rōkiškio r.), *Lakajà* (Švenčionių r.; Aukštaitijoje yra ir upė *Lakajà*), *Lakajai* (*Baltieji* ir *Juodieji*, Molėtų r.), *Zaduojys* (Zarasų r.). Liko pėdsakų ir dabartinėse to krašto lietuvių ir latvių tarmėse: žodžiai *zliaugtie* 'žliaugti, smarkiai tekėti', *zelmuo* 'želmuo' ir kiti.

XXX. ŽIEMGALIAI

Kita rytų baltų gentis, anksti pradėta minėti Skandinavijos šalių šaltiniuose, – žiemgaliai.

Danų kronikoje *Annales Ryenses* rašoma, kad apie 870 m. danų vikingai, be kitų kraštų, „prisijungę“ ir Žiėmgalą. Vienoje sagoje pasakojama apie narsų vikingą Ingvarą (mirusį 1041 m.), plaukusį pas žiemgalius priversti jų mokėti duoklę. Pietų Švedijoje rasti du XI a. paminkliniai akmenys, kuriuose iškaltame runų tekste minima Žiėmgala. Nuo XII a. pradžios ją pradeda minėti Rusios metraščiai, o nuo XIII a. – kalavijuočių šaltiniai. Iš jų matyti, kad prieš vokiečių įsiveržimą žiemgaliai vientiso politinio darinio nebuvo sukūrę. Nedideles teritorijas valdė kunigaikštukai. Jie dažnai kovodavo tarpusavyje ir su kitomis gentimis.

Būta nesantaikos tarp žiemgalių ir lietuvių, kurie veržėsi į šiaurę. Vokiečiai išnaudojo tuos nesutarimus: kiršino vienus su kitais stengdamiesi kuriuos nors patraukti į savo pusę. Žiemgaliai greit suprato, kokį pavojų Baltijos gentims kelia vokiečiai, ir ėmė burti kaimynus į bendrą kovą prieš kalavijuočius. Iš visų Livonijos genčių žiemgaliai ilgiausiai ir atkakliausiai priešinosi vokiečiams. Jie krito paskutiniai. Žiemgalių laisvės kova baigėsi 1290 m. Sėdabrės pilies sudeginimu. Gaila, kad šis didvyriškų kovų paminklas prarastas: XX a. Sėdabrės piliakalnis sunaikintas įrengus ten žvyro karjerą.

Žiemgalių materialinė kultūra turi tik jai būdingų bruožų, todėl archeologai nesunkiai atpažįsta žiemgalius tarp kitų gretimų baltų genčių. Šie bruožai pastebimi teritorijoje, kuri vakaruose siekė Ventės upę, šiaurėje – Rygės įlanką ties Liėlupe, rytuose – Lėveňs upę, o pietuose apėmė Mušos baseiną.

Žiemgaliams būdingi plokštiniai kapinynai. Mirusieji laidoti nedeginti, vyrai ir moterys priešingomis kryptimis. Moterų kapuose gausu antkaklių, smeigtukų. Vyrai laidoti dažnai su keliais ginklais, ypač ietimis (jų kape būta nuo 2–3 iki 6) ar žiemgaliams būdingais plačiaisiais vienašmeniais peiliais-kalavijais. Jie randami padėti skersai dubens kaulų ar įstrižai šlaunikaulių. XIV a. apimimus kovoms ištuštėjusius Žiėmgalos plotus pradėta apgyventi. Į pietinę dalį (mažesnę) kėlėsi lietuviai, į šiaurinę (didžiąją) – latviai. Kada galutinai išnyko žiemgalių kalba, nustatyti nelengva. Latviškoje Žiėmgalos dalyje tai turėjo atsitikti ne anksčiau kaip XV a. pabaigoje, lietuviškoje – šiek tiek anksčiau.

Kokia buvo žiemgalių kalba, sprendžiama vien iš likusių tikrinių vardų. Rašytinių šaltinių nepalikta. šios kalbos vaidmuo labai svarbus latvių kalbos istorijoje. Juk latvių bendrinei kalbai pradžią davė kaip tik toji latvių kalbos tarmė, kuri susiklostė buvusioje žiemgalių teritorijoje, ypač jos centre apie Mėntaują (Jełgavą).

LIETUVIAI

XXIV. LIETUVOS VARDAS

Lietuviai pirmieji ir vieninteliai iš visų baltų genčių buvo sukūrę savo valstybę. Pirmą kartą neabejotinai Lietuvos vardas paminėtas 1009 m. lotyniškai parašytuose Kvėdlinburgo metraščiuose (*Annales Quedlinburgenses*). Ten skaitome: *Šventasis Brunonas, kuris vadinamas Bonifacas, arkivyskupas ir vienuolis, vienuoliktaisiais savo atsivertimo metais Rusios (gal Prūsos, t. y. Prūsijos) ir Lietuvos pasienyje pagonių nukirsdintas (galvą), su 18 saviškių 1009 m. kovo 9 d. (t. y. vasario 14) iškeliavo danguosna.*

Aprašomasis įvykis – vienas iš nepavykusių bandymų pakrikštyti baltų gentis. Metraštininką Lietuvos vardas turėjo pasiekti iš slavų (pavartojo sulotynintą slavišką kilmininko formą *Lituae* 'Lietuvos' su slavišku šaknies balsiu *l*), kuriems Lietuva buvo gerai žinoma jau bent keletą šimtmečių.

ŠAKNYS LIET-, LIT-, LEIT-

Lietuvos vardas istorijos šaltiniuose ir kitose kalbose turi tris atmainas: su šaknimis *liet-* (lietuvių tradicija), *lit-* (slavų tradicija) ir *leit-* (latvių tradicija).

Lietuvių tradicijos šaknį *liet-* rodo vokiečių (*Lettowen*) ir lotynų (*Lethovia*, *Lettovia*, *Lettavia* ir kt.) kalbomis rašytų seniausių šaltinių formos. Greičiausiai šiai tradicijai priklauso ir estų vartojamas Lietuvos pavadinimas *Leedu* arba *Leedumaa* (*maa* 'kraštas, šalis'). Mat estai, kaip ir vokiečiai, Lietuvos vardą turėjo išgirsti tiesiog iš pačių lietuvių. Nors jie su lietuviais bendrų sienų neturėjo, bet tiesioginių santykių būta. Antai Henriko Latvio kronikoje rašoma, kad XIII a. pradžioje lietuviai neretai rengdavę karo žygius į estų žemes arba kartu su estais kovodavę prieš Ordiną.

KAIP PASAULYJE VADINAMA LIETUVA

Latviai – vieninteliai likę lietuvių kaimynai baltai – anksčiau Lietuvą vadino *Lietava*, bet dabar latvių kalboje įsigali forma *Lietuva* (kirčiuojamas pirmasis skiėmuo).

Slavų tradicijos seniausia forma laikytina Rusios metraščių *Литѡва*, vartota greta trumpesnės *Лумѡва* (plg. lenkų *Litwa*). Tai slaviškas lietuvių formos *Lietuva* atliepinys su *i* vietoj *ie* (iš baltų *ei*), rodantis labai seną šio vardo kilmę.

Slavų tradicijos formos (su šaknies *i* vietoj *ie*) vėliau įsigalėjo vokiečių (*Litauen*) ir lotynų (*Lituania*) šaltiniuose. Ilgainiui šio tipo formos labai išplito ir įvairias jų atmainas imta vartoti daugelyje Europos kraštų, net kituose žemynuose.

Palyginkime: slavų šalyse – baltarusių, ukrainiečių *Літва*, bulgarų *Литва*, čekų ir slovakų *Litva*, germanų kraštuose – vokiečių, švedų, norvegų, danų, olandų *Lit(h)auen*, islandų *Lit(h)áen*, *Lithaugaland*.

Daugelyje kalbų Lietuvos vardas vienaip ar kitaip susijęs su lotynų *Lituania*, pvz., italų, ispanų, rumunų *Lituania*, portugalų *Lituânia*, prancūzų *Lituanie*, anglų *Lithuania*, serbų ir kroatų *Литванија*, naujosios graikų *λιθουανία*, albanų *Lituni*, vengrų *Litvania*, turkų *Litvanya*, vietnamiečių *Li-tuy-a-ni* (šalia *Litva*), japonų *Ritowaniya* (neturi priebalsio *l*).

ITALIJA, LIETUS IR LIETUVA

Visų trijų Lietuvos vardų (su šaknies *ie*, *i* ir *ei*) pirmapradis šaltinis – lietuvių forma *Lietuva* (seniau *Lietava*, tarta **Lētavā*, t. y. panašiai kaip **Lētava* su ilgu paskutiniu *a*). Dėl šio vardo kilmės tyrėjai jau seniai ginčijasi.

Dar XV–XVI a., remiantis lietuvių kilmės iš romėnų teorija, *Lietuva* buvo laikoma iškraipyta *L'Italiija*, nes manyta, kad lietuviai, kaip neva romėnų palikuonys, yra atsikėlę iš Italijos. Vėliau Lietuvos vardą imta sieti su lotynų žodžiu *litus* 'jūros pakraštys'. Toks siejimas nėra vykęs jau vien dėl to, kad pirmykštė „Lietuva“ ieškotina ne Baltijos jūros pakrastyje, bet toliau nuo jos. Neretai *Lietuva* buvo siejama su keltų (airių) *Letha* 'vakarinis buvusios Galijos pakraštys prie Atlanto'. Tokia sąsaja nepatikima, nes šį keltų vardą kalbininkai kildina iš kitokios šaknies – **p̥l̥tau-*.

Nusivylus Lietuvos vardo kilmės ieškojimu kitose šalyse ir svetimose kalbose, imta jį kildinti iš lietuvių žodžio *lietus*. Esą *Lietuva* – tai lietaus, lietingas kraštas. Tokiam aiškinimui sunku pritarti, nes yra šalių, kur lyja nepalyginti dažniau negu Lietuvoje, bet jos savo vardo iš lietaus nekildina.

***LIETA**

Žodis *Lietuva* turi priesagą *-uva*, todėl jis turėjo būti išvestas iš nepriesaginės formos, greičiausiai iš **Lietā*. Nepriesaginės formos buvimą rodo ir latvių *leitis* 'lietuis', vestinas iš **Leitā*. Palyginkime lietuvių žodį *latvis* – iš **Latvā* 'Latvija'. Nepriesaginės formos **Lietā* < **Leitā* giminaičiai įžiūrimi upių varduose *Leitā* (Graumenės intakas, Švėkšna), *Leitē* (Rūsnės intakas), *Leitālē* (Leitės intakas). Visi šie upėvardžiai gali turėti kuršių *ei*. Dar palyginkime *Léic-iškių* (iš *Leit-iškiai*) ežero vardą Mārijampolės savivaldybės teritorijoje. Jo vardas gali būti jotvingių kalbos palikimas.

Pastarųjų laikų tyrėjai Lietuvos vardo ištakų vis labiau linksta ieškoti vandenvardžiuose. Vandenvardinės kilmės yra daug baltų tautovardžių, pvz., *Lātvija*, *Lātgala* siejama su upėvardžiais *Latavā*, *Latuvā*, *Lātuvis*, latvių *Late*, *Latupe* ir kt., *Sēla* 'sėlių žemė' – su *Sēliupis*, *Sēliupys*, *Sēlinē* (bala) ir kt., *Jotvā* 'jotvingių žemė' – su *Jotijā*, *Sūduvā* – su *Sūdupis*, *Sūduoniā*, *Dainavā* – su upelio vardu *Dainavā*.

Dar palyginkime Prūsų žemės sričių pavadinimus: *Nótanga* (upė *Notā*), *Bárta* (upė *Bárt-uva*), *Nadruvā* (prūsų *na* 'ant' + **Druva* / **Drava* : upė *Drúoja*), *Skalvā* (upė *Skalvys*, *Skalvé*). Taigi ir Lietuvos vardui pradžių galėjo duoti koks nors *liet-* šaknies vandenvardis, buvęs tame krašte, kur pradėjo kurtis Lietuvos valstybė.

LIETAUKA

Kalbininkas Kazimieras Kuzavinis (1927–2006) iškėlė prielaidą, kad Lietuvos vardui pradžią galėjo duoti suslavintas upėvardis *Lietáuka*. Taip dabar vadina dešinįjį Neries intaką, ištekantį iš Lietáukos raisto ir ties Arnótiškiais, aukščiau šventosios žiočių, įtekantį į Nerį. Tai nedidelė, apie 11 km ilgio upelė, esanti apie 30 km nuo Kernavės, svarbaus senosios Lietuvos valstybės politinio centro. Vardas *Lietáuka* (dar yra Lietáukos intakas *Lietaukėlė*) – aiškiai suslavinta lietuviško vandenvardžio forma (apylinkių būta gerokai nutautusių), perdirbta iš Lietuvà su slavų priesaga *-ka*. Tokia forma girdėta iš senų žmonių, rasta ir raštuose. Palyginkime suslavintus upėvardžius *Kamaika* – iš *Kamajà*, *Vėgėlianka* – iš *Vėgėlė*.

Netoliese yra ir daugiau šio vardo vandenvardžių bei šiaip vietovardžių: net keli šaltiniai anapus Neries. Taigi toks vardas šiam kraštui būdingas. Kazimiero Kuzavinio nuomone, nuo upelio ir kitų vietovardžių vardą ilgainiui gavo tos apylinkės, vėliau vardas virtęs tautovardžiu. Juk baltams būdingas tautovardžių raidos modelis: vandenvardis → kraštovardis → tautovardis.

IŠSILIEJANČIOS UPĖS

Pats pamatinis žodis **Lietā* (gal būta ir bendrinio žodžio **lietā*?) laikytinas vediniu. Jo šaknis tokia pat kaip ir veiksmažodžio *lieti* 'pilti'.

Lietavos // *Lietaukos* pirmą kartą reikšmę galėtų rodyti ir kraštovaizdžio ypatumai. Pastebėta, kad ši ir kitos *Liet-* (*Leit-*) šaknies vardus turinčios upės teka žemose vietose, turi neaukštus krantus ir plačius klonius, todėl lengvai išsilieja iš krantų.

DVEJOPI VARDAI

Lietavà ir *Lietuvà* yra dvi gretiminės to paties vardo formos. Tokių paralelių turime daug, pavyzdžiui, *Dainavà* // *Dainuvà*, *Dotnavà* // *Dotnuvà*, *Labgavà* // *Labguvà*, *Latavà* // *Latuvà*, *Linkavà* // *Linkuvà*, *Týtava* (*Týtauka*) // *Týtuva*.

Dar palyginkime istorinių etnonimų poras *Sūdavà* // *Sūduvà*, *Nadravà* // *Nadruvà*, gretimines bendrinių žodžių formas *baūdžiava* // *baudžiuvà*, *gāniava* // *ganiuvà*, *kéltava* // *keltuvà* 'galvijai'. Tikrinių vardų variantai su priesaga *-uva* lietuvių kalboje vis labiau įsigali, o su *-ava* nyksta. Vardai su *-ava* populiariaresni Latvijoje.

LIETUVIŲ KALBA

XXXVI. IŠTAKOS

Lietuvių kalba, taigi ir lietuvių tauta, kilo iš rytų baltų. Šios baltų atšakos kalba, nutolusi nuo vakarų baltų, ilgą laiką (beveik tūkstantmetį) buvo palyginti vientisa, jos ploto neraižė pastebimi skirtumai. Jų ėmė rasti tik I tūkst. viduryje, o ryškesnis rytų baltų suskilimas įvyko maždaug II amžiuje.

Lietuvių kalbos ištakų reikia ieškoti rytų baltų ploto pietinėje dalyje, arčiau vakarų baltų – prūsų ir jotvingių. Šiaurinėje dalyje baltai buvo vėlesni gyventojai finų teritorijoje, o pietinė rytų baltų dalis buvo senose baltų žemėse, kuriose jie gyveno jau ne pirmą tūkstantmetį. Čia baltai nepatyrė ryškesnės finų įtakos. Su finais tik šiek tiek susidurti tolimiems šių baltų protėviams, bet tų ryšių būta silpnų, todėl čia baltų kalba mažai pakito.

turėtų atspindėti lietuvių ir slavų kalbų ribą oficialaus Lietuvos krikšto metu (1387) ir tuoj po jo, bent jau XV amžiuje.

Ši riba taip pat artima Rytų Lietuvos pilkapių (mirusieji laidoti sudeginti, būdingos įkapės) ir krivičių pilkapių (mirusieji laidoti nedeginti, būdingi slaviški papuošalai) ribai.

LIETUVIŲ SALOS

Į rytus ir pietus nuo nurodytos ribos tyrėjai rado nemaža lietuvių kalbos salų (tarp Ružanų ir Kòsovo, Barānovičių ir Liāchovičių, prie Tīmkovičių, Dòkšicų ir kitur), dideles salas apie Áiną (Haina) ir Obòlcus (Gudijos rytuose!). Šiose dviejose vietovėse tuoj po 1387 m. krikšto Jogaila lietuviams pastatydino bažnyčias (iš septynių pirmųjų!) ir įkūrė parapijas. Dėl nedaugelio tikinčiųjų jis to nebūtų daręs.

ZIETELA – SAVITAS PASAULIS

Rytinės lietuvių kalbos salos sparčiai nyksta, o kai kurios jau visai išnyko. Neseniai mirė paskutiniai Zietelos lietuviai, gyvenę toliausiai pietryčiuose slavų apsuptyje išlikusioje lietuviškoje saloje, nuo dabartinių lietuviškų vietovių nutolusioje daugiau kaip šimtą kilometrų. Jie kalbėjo savita, su jokia lietuvių tarpe nesutampančia kalbos atmaina, buvo unikali etninės kultūros srities liekana, savitas lietuviškas dvasinis pasaulis, kuriam anksčiau priklausė suslavėję Bielyčios, Dvařčių, Lydòs, Naugardùko, galbūt ir Gařdino lietuviai.

Zietelos šnektą ištyrė ir aprašė kalbininkas Aloyzas Vidugiris.

XXXVIII. SAŲVEIKA SU KAIMYNŲ BALTŲ KALBOMIS

Šiauriniame rytų baltų plote dėl finų substrato kildavo kalbinių naujovių bangų. Nors ir gerokai nusilpusios, jos pasiekdavo lietuvių kalbos ploto pakraščius.

Lietuviai tas naujoves gavo iš sulietuvėjusių kuršių (jų kalbos liekanų gausu žemaičių tarmėje), taip pat iš žiemgalių (Mūšòs upyne), galbūt ir sėlių, latgalių. Su šiaurinių rytų baltų genčių substratu susiję nemaža pakraštinių lietuvių šnektų ypatybių. Einant iš pietryčių į šiaurės vakarus, arčiau Baltijos jūros ir Kuršių marių, kur kuršių gyventa ilgiausiai, daugėja kuršių kalbos elementų. Tai rodo kuršių ploto traukimąsi iš rytų į vakarus ir į šiaurės vakarus, kartu ir lietuvių kalbos plitimą ta kryptimi. Matyt, ankstyvojoje baltų epochoje tas plotas, kuriame klostėsi būdingosios kuršių kalbos ypatybės, tam tikrą laiką aprėpė bemaž visą dabartinės žemaičių tarmės plotą ir pietinių vakarų aukštaičių ruoželį prie Kuršių marių. Gana anksti čia turėjo pradėti skverbtis lietuviai. Ilga ir intensyvi kuršių ir lietuvių dvikalbystė smarkiai prisidėjo prie dabartinės žemaičių tarmės susidarymo.

Panašių reiškinių būta ir Mūšòs upyne, seniau gyventame žiemgalių, taip pat Lietuvos šiaurės rytų kampe už Pāsvalio, Subāčiaus, Svėdasų, Utenòs, Sālako, kur tada gyveno sėliai. Būta maišymosi ir su latgaliais (latvių protėviais). Lietuvių kalbos salų liekanų Lātgaloje yra išlikę iki mūsų dienų.

IŠ PIETŲ IR PIETVAKARIŲ – KITOKIA ĮTAKA

Pietuose ir pietvakariuose lietuviai nuo seno ribojosi su vakarų baltų – prūsų ir jotvingių – gentimis, kurių kalba buvo archajiška, mažiau nutolusi nuo senosios baltų prokalbės. Iš pietų ir pietvakarių į lietuvių kalbos plotą sklido visai kitokia įtaka negu iš šiaurės ir šiaurės vakarų. Dėl tokio poveikio

lietuvių kalba, vartojama arčiau prūsų ir jotvingių bei jų teritorijoje, išlaikė senoviškiausią sandarą. Taip susidarė dabartinė mūsų pietinė vakarų aukštaičių tarmė ir buvusios Prūsų Lietuvos šnektos, kurios ir davė pradžią bendrinei lietuvių kalbai. Ta tarmė vėliau suteikė lietuvių kalbai apskritai labai senos kalbos aureolę.

XXXIX. LATVIŲ KALBA – ARTIMIAUSIA

Artimiausia lietuvių kalbai – latvių kalba. Abi šios kalbos išlaikė rytų baltams būdingą dvibalsį *ie* (plg. liet. *diena, dievas*, latv. *diena, dievs*). Latvių kalba labiau pakito negu lietuvių kalba ir labiau nutolo nuo baltų prokalbės. Dabar ji skiriasi nuo lietuvių kalbos šiomis svarbiausiomis garsyno ypatybėmis:

- vietoj lietuvių *an* (*a*), *en* (*e*), *un* (*u*), *in* (*i*) latviai turi *uo* (rašo *o*), *ie*, *ū*, *ī*, pvz., *roka* 'ranka', *zoss* 'žąsis', *pieci* 'penki', *ciest* 'kėsti', *lūks* 'lunkas', *sūtīt* 'siųsti', *dzīt* 'giñti', *līst* 'lįsti';
- vietoj minkštųjų *k*, *g* atsirado *c*, *dz*, pvz., *cept* 'kepti', *ticu* 'tikiu', *dzērve* 'gervė', *redzu* 'regiu';
- vietoj *š*, *ž* – *s*, *z*, pvz., *sirds* 'širdis', *siens* 'šienas', *zirgs* 'žirgas', *ziema* 'žiema';
- vietoj *č*, *dž* – *š*, *ž*, pvz., *bišu* 'bičių', *brieža* 'briedžio'.

Latviai neminkština priebalsių prieš priešakinius balsius. Jie kirčiuoja pirmąjį žodžio skiemenį, labai trumpina galūnes (*vīrs* 'vyras', *acis* 'akys'). Tačiau pasitaiko ir archajiškų dalykų, pvz., *septiņi* 'septyni', *deviņi* 'devyni' (su išlaikytu senoviniu *i* vietoj lietuvių ilgojo).

Latvių ir lietuvių kalbos turi nemaža morfologijos skirtumų, bet tai daugiausia tokie reiškiniai, kurių užuomazgų yra ir lietuvių kalboje, tik latviai juos toliau išplėtojo. Latvių kalbos daiktavardis, kaip ir lietuvių, turi dvi gimines, septynis linksnius, du skaičius. Latvių kalba visai nebeturi dviskaitos, o lietuviai ją dar išlaikė tarmėse.

Latvių veiksmažodis turi ne keturias nuosakas kaip lietuvių, o penkias – yra atsiradusi reikiamybės nuosaka.

Yra sintaksės skirtumų: latvių kalboje pastebima vokiečių ir finų sintaksės įtaka.

Latvių kalbos žodynas kilmės požiūriu margas – daug įvairių gentinių kalbų žodžių, tik juos nelengva iširti. Daug germanizmų, slavizmų, finizmų. Yra ir lituanizmų, pvz., *ģimene* 'šeima' (plg. *giminė*), *kareivis*, *kirmis* 'kirmėlė, kirmis', *veikals* 'parduotuvė' (plg. *veikalas*), *žagars* 'žagaras'.

Pasitaiko ir labai senų indoeuropiečių veldinių, kurių neturi lietuvių kalba, pvz., *agrs* 'ankstyvas' (plg. sanskrito *agram* 'pradžia'), *asins* 'kraujas', *govs* 'karvė', *priede* 'pušis', *sieva* 'žmona'.

Latvių rašto paminklai žinomi nuo XVI amžiaus. Pirmoji išlikusi latvių knyga – katalikų katekizmas – išspausdinta Vilniuje 1585 metais.

XL. SAŲVEIKA SU KAIMYNŲ SLAVŲ KALBOMIS

SKOLINIAI IŠ SLAVŲ

Labai glaudūs ir seni lietuvių santykiai su rytų slavais turėjo įtakos ir rytų slavų, ir lietuvių kalbos raidai. Turime nemaža kalbos ypatybių, būdingų rytinėms mūsų tarmėms ir rytų slavų kalboms, pavyzdžiui, *q* ir *an* tipo junginių siaurėjimas. Palyginkime bendrinės kalbos žodžio *ranka* rytų aukštaičių atliepinį – *runka* ir sen. slavų *rōka* → rusų *pyka*, priebalsių minkštinimą prieš priešakinius balsius (intensyvesnis Rytų negu Vakarų Lietuvoje), minkštojo *l* kietinimą prieš *e* tipo balsius, pavyzdžiui, rytų aukštaičių *ladas* 'ledas'.

Turime daug iš rytų slavų gautų senų žodyno skolinių; patys slavai dažniausiai juos buvo gavę iš kitų kalbų. Pavyzdžiui, *lenkas* (gavome iki X a.), *muitas*, plg. rusų *мыто* (iš senųjų vokiečių aukštaičių *mûta*), *pulkas* iš *пѣлкѣ* (slavai gavo iš germanų), *asilas* – *осѣль* (gavo iš gotų *asilus*, šie – iš lotynų *asinus*), *kubilas* – sl. *къбыль* (iš vid. vokiečių aukštaičių kalbos *kübel*), *stiklas* – *стѣкло* (iš germanų, plg. gotų *stikls* 'taurė'), *karalius* – *король* (nuo Karolio Didžiojo vardo), *knyga* – *книга* (slavai gavo per tiurkų kalbas iš Rytų), *vynas* – *вино* (greičiausiai per germanų kalbas iš lotynų *vinum*) ir kiti.

LITUANIZMAI BALTARUSIŲ KALBOJE

Suslavėję rytiniai buvusio lietuvių kalbos ploto pakraščiai paliko ryškų pėdsaką dabartinėse baltarusių kalbos tarmėse. Kai kurie lietuvių kilmės žodžiai pateko net į baltarusių bendrinę kalbą. Šios kalbos lituanizmų sąrašas yra didelis, žodžiai apima įvairias gyvenimo sritis.

Pasitaiko baltarusiškų žodžių, perdirbtų pagal lietuvišką modelį, pvz., *балас* 'balsas' (iš *голос* dėl *balsas*), ir kitokių žodžių su lietuvių kalbos elementais. Visa tai rodo, kad čia būta labai sudėtingų kalbos reiškinių, intensyvios dvikalbystės.

Pagal Zigmąs Zinkevičius, Aleksiejus Luchtanas, Gintautas Česnys, *Tautos kilmė*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2006, p. 100–102, 99–100, 97–98, 78–82, 110–115.